

KOMPENSACIJA IŠ VOKIETIJOS UŽ PRIVERČIAMĄJĮ DARBĄ ANTROJO PASAULINIO KARO METU EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKOJE

Nika Bruskina

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: nika.bruskina@tf.stud.vu.lt

Straipsnyje analizuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT arba Teismas) praktika bylose, susijusiose su kompensacija už priverčiamąjį darbą nacionalsocialistinio (toliau – nacių) režimo metais. Siekiama nustatyti, ar EŽTT turi kompetenciją nagrinėti pareiškimus, kuriuose ginčijamas priverčiama-sis darbas šio totalitarinio režimo metais ir prašoma atlyginti žalą remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK arba Konvencija) nuostatomis. Daugiausia dėmesio straipsnyje skiriama EŽTT byloms, susijusioms su kompensacija iš Vokietijos fondo „Atmintis, atsakomybė ir ateitis“ (toliau – Vokietijos fondas): analizuojama, kokiais atvejais valstybė gali būti laikoma atsakinga už partnerinės organizacijos, mokančios kompensaciją, sprendimus, ir gali būti taikoma Konvencija; ar asmenys gali ginčyti normas, atimančias iš jų teisę į kompensaciją, ir ginčyti kompensacijos dydį; taip pat, koks yra EŽTT požiūris į teismo ir administracinio (iš Vokietijos fondo) kompensacijos mokėjimo mechanizmus. Nagrinėjant pareiškimų priimtumą EŽTT praktika lyginama su panašia ankstesne EŽTT ir Europos Žmogaus Teisių Komisijos (toliau – EŽT Komisija) praktika.

The Article deals with the case-law of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR or Court) in cases related to the compensation for the forced labour during the National Socialist (hereinafter – Nazi) regime. It is sought to establish whether the ECtHR has competence to consider the applications, wherein the forced labour during this totalitarian regime is contested and compensation for it is demanded invoking the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – ECHR or Convention). Particular attention is paid to the case-law of the ECtHR related to the compensation from the German Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” (hereinafter – German Foundation): it is analyzed in which cases the member State can be responsible for the decisions of the partner organization, paying the compensation, and the Convention is applicable; whether the applicants can contest the norms divesting them of the right to the compensation and challenge the amount of the compensation; in addition, what is the stance of the ECtHR on the court and administrative (from the German Foundation) reparation mechanisms. Examining the admissibility of the applications the practice of the ECtHR is compared to the akin former practice of the ECtHR and the European Commission of Human Rights (hereinafter – EHR Commission).

Įvadas

Šio straipsnio objektas – EŽTT praktika byloje, susijusiose su kompensacija už priverčiamąjį darbą, atliktą nacių režimo metais, ypatingą dėmesį skiriant Teismo praktikai, susijusiai su kompensacija iš Vokietijos fondo. Siekiama įvertinti, su kokiomis teisinėmis kliūtimis susiduria aukos, reikalaujančios kompensacijos už priverčiamąjį darbą. Straipsnyje naudojami analizės, istorinis, lyginamasis ir sisteminis metodai. Pateikta analizė gali būti aktuali ir naudinga sprendžiant dėl kompensacijos tiek nacių, tiek komunistinio režimo aukoms mokėjimo iš fondo ar pan. organizacijos, t. y. sprendžiant dėl kompensacijos administracinio (neteismo) mechanizmo¹. Iki šiol ieškoma kompensacijos už sovietinio okupacinio režimo metais patirtą žalą, įskaitant priverčiamojo darbo atlikimą, būdų². Nepaisant tokio pobūdžio analizės aktualumo ir būtinumo, autorės

¹ Pažymėtina, kad šio straipsnio autorė netapatina komunistinio režimo ir nacių režimo. Tačiau Vokietijos žalos atlyginimo, įskaitant už priverčiamąjį darbą, patirtis yra gana turtinga ir, atsižvelgiant į šios praktikos įvertinimą pagal tarptautinę teisę, galėtų būti pavyzdžiu sprendžiant dėl kompensacijos komunistinio režimo aukoms. Pvz., Vokietijos patirtis laikoma galimu pavyzdžiu tiek Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje [5; preambulės 1 paragrafas; 6, 2 punktas], tiek doktrinoje [11, p. 142–145, 159].

² Pvz., 2012 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdyje Teisingumo ministerijai pavesta 2013 m. atlikti (organizuoti) nukentėjusių nuo SSRS okupacijos asmenų žalos atlyginimo teisinės situacijos tyrimą [8, 37 punktas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. balandžio 5 d. nutarimo Nr. 484 „Dėl vyriausybės komisijos sudarymo“ pakeitimo (Nr. 12-0859-02-N)“]. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 13 d. nutarimą Nr. 242 „Dėl Žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, nustatymo darbų programos“, programos 1.1.3.; 1.1.4.; 1.1.5.; 1.3.3 punktus. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 16-424 [7].

žiniomis, mokslinių publikacijų, kuriose būtų nagrinėjama EŽTT praktika, susijusi su Vokietijos fondo veikla, nėra. Straipsnyje remiamasi aktualiomis EŽTT bylomis, Vokietijos fondo įstatymu ir moksline literatūra, kurioje nagrinėjama kompensacijos už priverčiamąjį darbą istorija, nagrinėjamos Vokietijos fondo įstatymo nuostatos.

1. Priverčiamasis darbas nacių režimo metais ir pareiga sumokėti kompensaciją už jį pagal EŽTK

EŽTK 4 straipsnio (toliau – str.) 2 dalyje (toliau – d.) nustatyta, kad „[n]iekas negali būti verčiamas dirbti priverčiamąjį ar privalomąjį darbą“ [3]. Gali kilti klausimas, ar EŽTT nagrinėtų pareiškimus, kuriuose būtų skundžiamasi dėl priverčiamojo darbo, atlikto nacių režimo metais³. EŽTT praktikoje buvo pareiškimų tiek prieš valstybę tęsėją, tiek prieš valstybę, kurios, pvz., tiesiog piliečiai buvo priverstiniai darbuotojai. *Krosta v. Lenkija* byloje Lenkijos pilietis Roman Krosta Antrojo pasaulinio karo metais buvo deportuotas į Vokietiją ir priverčiamai dirbo Vokietijos fermose. Remdamasis EŽTK 4 str. (Vergijos ir priverčiamojo darbo uždraudimas) jis skundėsi dėl šio priverčiamojo darbo. Tačiau EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjo deportacija į Vokietijos reichą ir ten atliekamas priverčiamasis darbas nepriskirtini Lenkijos valstybei. Atitinkamai jo pareiškimas nesuderinamas *ratione personae* su Konvencijos nuostatomis ir turi būti atmestas [19, 36–37 paragrafai]. Be pareiškimo suderinamumo *ratione*

³ Siekiant kuo plačiau išnagrinėti galimas praktinės situacijos, šioje dalyje remiamasi ir EŽTT bylomis, kuriose buvo keliamas kompensacijos už priverčiamąjį darbą komunistinio režimo metais klausimas.

personae, reikia nepamiršti EŽTT *ratione temporis* jurisdikcijos. Pvz., *Ioan-Valean Codarcea v. Rumunija* byloje pareiškėjas rėmėsi EŽTK 4 str. ginčydamas priverčiamąjį darbą, atliekamą 1953–1956 metais darbo brigadose Rumunijoje. EŽTT pakartojo, kad EŽTK netaikoma įvykiams, įvykusiems iki Konvencijos įsigaliojimo konkrečioje valstybėje. Kadangi Rumunija ratifikavo konvenciją 1994 m. birželio 20 d., t. y. po ginčijamų faktų, ši pareiškimo dalis turi būti atmesta, nes nesuderinama *ratione temporis* [13]⁴. Žinoma, EŽTT neturės *ratione temporis* jurisdikcijos ir tais atvejais, kai priverčiamasis darbas buvo atliekamas apskritai iki Konvencijos įsigaliojimo⁵.

Kitas klausimas, ar valstybės pagal Konvenciją privalo sumokėti kompensaciją už priverčiamąjį darbą. Analizuojant EŽTT praktiką galima pastebėti bendrą principą, kuriuo vadovaujasi Teismas. Pagal Konvenciją nėra bendro įpareigojimo valstybėms atlyginti žalą už praeityje padarytus teisės pažeidimus [29, 80 paragrafas; 30, 38 paragrafas]. Pažymėtina, kad šis principas taikytinas ir Vokietijos Federacinei Respublikai žalos, padarytos Trečiojo reicho, atžvilgiu [24]. Šio principo taikymas dar labiau aktualus trečiosioms valstybėms, pvz., Lenkijai, kurios neturi atsakomybės už žalą, padarytą užsienio okupuojančios jėgos ar kitos valstybės [18,

52 paragrafas]. Nors EŽTT sprendimuose ir tvirtinama, kad valstybės neturi bendro įsipareigojimo pagal Konvenciją atlyginti žalą už praeityje padarytus teisės pažeidimus, galima pastebėti, kad EŽTT pasinaudoja proga ir pažymi, kad konkreiti valstybė atsakovė apskritai neturi jokio pobūdžio įsipareigojimų atlyginti žalą, padarytą kitos valstybės, nes jos piliečiai buvo aukos, o ne vykdytojai [18, 54 paragrafas], arba kad atliekamas priverčiamasis darbas nepriskirtinas konkrečiai valstybei, o kitais atvejais apsiriboja bendru pasakymu, kad valstybės neturi tokio bendro įpareigojimo pagal EŽTK.

Ankstesniuose EŽTT ir EŽT Komisijos sprendimuose buvo teigiama, kad pagal Konvenciją negarantuojama teisė gauti kompensaciją už ginčijamą žalą, kurios tyrimas nesuderinamas su Konvencijos nuostatomis *ratione temporis*. Pvz., jeigu EŽTT neturi kompetencijos *ratione temporis* nagrinėti pareiškėjo įkalinimo ir priverčiamojo darbo, EŽTT neturi kompetencijos nagrinėti ir kompensacijos už tokį įkalinimą klausimo [31; 36]. Galbūt todėl, kaip minėta, EŽTT savo praktikoje kartoja, kad pagal Konvenciją nėra bendro įpareigojimo valstybėms atlyginti žalą už praeityje padarytus teisės pažeidimus.

Jeigu vis dėlto kompensacija valstybės nacionalinėje teisėje nustatoma, priimtiniu kriterijai gauti kompensaciją iš esmės nepatenka į Teismo jurisdikciją tol, kol šie kriterijai nėra akivaizdžiai savavališki ar yra aiškiai nesuderinami su pagrindiniais Konvencijos principais. Kitaip tariant, tais atvejais, kai valstybė kompensuoja žalą, dėl kurios ji nėra atsakinga, ji turi didelę diskreciją nustatydama adresatus ir kompensacijų schemas būdus. Tačiau EŽTT pripažino,

⁴ Taip pat *Associazione Nazionale Reduci and 275 Kt. v. Vokietija* byloje EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjų skundai dėl deportacijos ir priverčiamojo darbo nesuderinami *ratione temporis* su EŽTK nuostatomis [24]. Taip pat pareiškėja Siewert skundėsi, kad 1945 m. balandį dėl savo tautybės (pareiškėja buvo vokiečių) buvo įkalinama komunistinio režimo institucijų ir atlikdavo priverčiamąjį darbą, jos pareiškimas taip pat buvo pripažintas nepriimtiniu *ratione temporis* [31].

⁵ Pvz., pareiškėjas Grosz, remdamasis EŽTK 4 str. 2 d., ginčijo priverčiamąjį darbą, atliekamą 1943–1945 m. Vokietijos naudai, ir darbo sąlygas [23].

kad gali kilti procedūrinių sunkumų, susijusių su šių priimtinių kriterijų taikymu individualiose bylose. Kai kompensacijų schema nustatyta valstybės ar valstybės sutikimu, neatsižvelgiant į išmokų prigimtį, gali kilti klausimų, pvz., dėl EŽTK 6 str. ar EŽTK 1 Protokolo 1 str. [27, 72 paragrafas].

2. Kompensacija už priverčiamąjį darbą nacių Vokietijoje: istorija

Apie 14 milijonų žmonių buvo deportuota į Vokietijos reichą ir buvo priverstiniai darbuotojai nacių Vokietijoje [10, p. 475]. Po Antrojo pasaulinio karo priimami Vokietijos įstatymai nenumatė kompensacijos už priverčiamąjį darbą. Nei Vokietija, nei Vokietijos kompanijos, kuriose dirbdavo priverstiniai darbuotojai, neketino atlyginti žalos. Nukentėjusiųjų bylinėjimasis Vokietijos teismuose buvo nesėkmingas dėl įvairių priežasčių, pvz., senaties termino taikymo, nepalankios tarptautinės sutarties taikymo aukoms ir pan. Tik 1998–2000 metais vyko tarptautinės derybos dėl kompensacijų asmenims, dirbusiems priverčiamąjį darbą nacių Vokietijoje. Derybos baigėsi 2000 m. liepos 17 d. sudarant Bendrą pareiškimą (angl. *Joint Statement*). Pagal šį bendrą pareiškimą Vokietijos Federacinė Respublika ir Vokietijos kompanijos įsipareigojo sumokėti po 5 mlrd. Vokietijos markių Vokietijos fondui [1]. 2000 m. rugpjūčio 2 d. buvo priimtas Vokietijos „Atmintis, atsakomybė ir ateitis“ fondo įkūrimo įstatymas (toliau – Vokietijos fondo įstatymas) [4].

3. Valstybių atsakomybė už partnerinės organizacijos sprendimus

Viena iš šio Vokietijos fondo specifikų yra ta, kad, nors patys priimtinių reikalavimai aukoms buvo nustatyti Vokietijos fondo

įstatyme, išmoka aukoms buvo mokama ne tiesiogiai iš Vokietijos fondo, o iš vadinamųjų partnerinių organizacijų⁶ [4, 9 skyrius]. Pirmas klausimas, su kuriuo teko susidurti EŽTT nagrinėjant pareiškimus, susijusius su tokių partnerinių organizacijų sprendimais, ar valstybė gali būti laikoma atsakinga už šios partnerinės organizacijos sprendimus. Pvz., Lenkijos Vyriausybė iš pradžių neketino prisiimti atsakomybės už partnerinės organizacijos, Lenkijos ir Vokietijos sutaukinimo fondo (angl. – *Polish-German Reconciliation Foundation*) sprendimus, nes, anot jos, šis fondas buvo ne valstybinė, o nepriklausoma organizacija, veikianti pagal privatinę teisę, kuri pagal kompensacijų skyrimo schemą tik taikė priimtinių kriterijus, nustatytus Vokietijos fondo įstatyme. Tačiau EŽTT konstatavo, kad tokiu atveju gali kilti valstybės atsakomybė pagal EŽTK. Nors priimtinių kriterijai buvo nustatyti Vokietijos fondo įstatyme, jie buvo apsvarstyti dalyvaujant Lenkijai derybų metu dar prieš priimant Vokietijos fondo įstatymą. Be to, Lenkijos fondo steigėjas buvo Lenkijos ministras, kuris turėjo teisę paskirti / atleisti Lenkijos fondo tam tikrus organus. EŽTT padarė išvadą, kad Lenkijos valstybės vaidmuo yra svarbus, lemiamas nustatant Lenkijos ir Vokietijos sutaukinimo fondo veikimo sritį, ir todėl Lenkija negali išvengti atsakomybės pagal Konvenciją [29, 71–74 paragrafai; 27, 51–54 paragrafai].

⁶ Lenkijoje, Čekijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir Rusijos Federacijoje veikė sutaukinimo fondai. Pareiškėjų žydų, gyvenančių Izraelyje, JAV ir kt. valstybėse, kuriose nebuvo sutaukinimo fondų, partnerine organizacija buvo organizacija *Conference on Jewish Material Claims against Germany*; o *International Organization on Migration* buvo partnerine organizacija pareiškėjams ne žydams [10, p. 485].

4. Pareiškimų dėl kompensacijų mokėjimo iš partnerinės organizacijos priimtinumai EŽTT

Būtina prisiminti, kad partnerinės organizacijos pagal Vokietijos fondo įstatymą turėjo tik taikyti pačiame Vokietijos fondo įstatyme nustatytus priimtinumų kriterijus. Todėl kyla klausimas, ar tokiu atveju už partnerinės organizacijos veiksmus atsakanti valstybė turėtų atsakyti. Remiantis EŽTT praktika galima teigti, kad tik jeigu partnerinė organizacija turi diskreciją kompensacijų schemeje, ji ir už ją atsakinga valstybė gali būti laikomos atsakingomis pagal Konvenciją. EŽTT atkreipia dėmesį į tai, kad, nagrinėdama pareiškimus, partnerinė organizacija tiesiog turi taikyti priimtinumų kriterijus, nustatytus Vokietijos fondo įstatyme, ir neturi įgaliojimų peržiūrėti šių kriterijų pagrįstumo arba vienašališkai pakeisti ar plėsti juos. Todėl partnerinė organizacija ir, *a fortiori*, valstybė neturi atsakomybės bylose, kai pareiškėjas dėl priimtinumų kriterijų apimties nebuvo įtrauktas į asmenų, galinčių gauti išmokas, grupę [22, 80 paragrafas]. Šiais atvejais EŽTK nuostatos netaikomos. Tokiais priimtinumų kriterijais, pvz., pripažinta priverčiamojo darbo stovyklų klasifikacija, kuri buvo reikšminga gaunant išmokas⁷. EŽTK nebuvo taikoma

⁷ Lenkijos fondas nesuteikė pareiškėjui kompensacijos už priverčiamąjį darbą stovykloje Hammerstein (Czarne), nes pagal Vokietijos fondo įstatymą teisę gauti kompensaciją turėjo tik asmenys, įkalinti stovyklose, nurodytose pagal Vokietijos žalos atlyginimo aktą priimate Vyriausybės nutarime, o pareiškėjo stovykla nebuvo nurodyta šiame akte [22, 83–84 paragrafai]. Taip pat žr. [20]. Lenkijos fondas atmetė pareiškimą, nes stovykla nebuvo įtraukta į „kt. įkalinimo vietas“ sąrašą, tvirtinamą Vokietijos fondo. Sąrašas buvo privalomas Lenkijos ir Vokietijos sutaukinimo fondui (partnerinei institucijai), kuris negalėjo jo peržiūrėti, pakeisti ar išplėsti.

net ir tais atvejais, kai valstybės atsakovės (Lenkijos) fondas turėjo teisę kreiptis į Vokietijos fondą prašydamas įtraukti konkrečią stovyklą į sąrašą, bet to nepadarė, nes neturėjo apie ją duomenų [21]. Valstybės, kurioje yra partnerinė organizacija, atsakomybė galėtų kilti tik tais atvejais, kai ginčas kyla dėl priimtinumų kriterijų taikymo konkrečios bylos aplinkybėms, faktų ir įrodymų vertinimo, nes tik šiuo atveju partnerinė organizacija turi diskreciją [22, 80 paragrafas]. Pvz., toks faktų vertinimo pavyzdys galėtų būti vertinimas, ar vaikas gimė tėvui esant priverčiamuoju darbuotoju, ar ne [19, 58 paragrafas]; vertinimas, ar ferma buvo administruojama vokiečių, ar ne [18, 56–57 paragrafai], vertinimas, ar asmenų, įtrauktų į Vokietijos piliečių sąrašą, darbas yra priverčiamasis, ar ne [17, 48–49 paragrafai]⁸, įrodymų (liudytojų rašytinių parodymų), pagrindžiančių buvimą koncentracijos stovykloje, vertinimas, svarstymas dėl jų pakankamumo [14, 29–30 paragrafai; 15, 30–31 paragrafai]; vertinimas, ar nukentėjęsysis (priverstinis darbuotojas) buvo deportuotas, ar ne [16, 25–26 paragrafai].

5. EŽTK 1 Protokolo 1 str. (Nuosavybės apsauga)

EŽTK 1 Protokolo 1 str. nustatyta, kad [k]iekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė,

⁸ EŽTK nuostatos nebūtų taikomos, jeigu būtų ginčijami priimtinumų kriterijai. Pvz., jeigu Vokietijos fondo įstatyme aiškiai būtų įtvirtinta, kad asmenų, įtrauktų į Vokietijos piliečių sąrašą, darbas nėra laikomas priverčiamuoju, ir jie atitinkamai neturi teisės gauti išmokų pagal Vokietijos fondo įstatymą, arba tai būtų nustatyta privalomose Vokietijos fondo instrukcijose.

išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Tačiau ankstesnės nuostatos jokių būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokius, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą [2].

5.1. Subjektai, turintys teisę į kompensaciją pagal Vokietijos fondo įstatymą

Vokietijos fondo įstatyme tam tikros kategorijos asmenų buvo pašalintos iš už priverčiamąjį darbą turinčių teisę gauti kompensaciją subjektų rato, pvz., karo belaisviai [4, 11(3) paragrafas]. 1943 m. rugsėjo 20 d. Italijos kariai buvo vadinami Italijos internuotaisiais kariais (angl. – *Italian Military internees*, vok. – *Italienische Militärinternierte*). Vėliau 1944 m. jiems buvo suteiktas kt., civilinių priverstinių darbuotojų, statusas be pačių Italijos karių sutikimo⁹. Italijos kariai teigė, kadangi turėjo priverstinai dirbti ir su jais buvo netinkamai elgiamasi, jie turi teisę į žalos atlyginimą. Po nesėkmingo bylinėjimosi nacionaliniuose teismuose Italijos kariai kreipėsi į EŽTT. Vienas iš klausimų, kurį teko nagrinėti EŽTT, ir buvo pareiškėjų eliminavimas iš išmokas gaunančių subjektų dėl jų karo belaisvio statuso. Pareiškėjai rėmėsi EŽTK 1 Protokolo 1 str. Tačiau EŽTT konstatavo,

⁹ Iš pradžių darant spaudimą buvo bandoma gauti Italijos karių deklaraciją dėl sutikimo keisti statusą, tačiau sutikus tik keliems kariais, visiems kitiems toks naujas statusas buvo suteiktas ir nepasirašius minėtų deklaracijų.

kad EŽTK 1 Protokolo 1 str. netaikomas, nes pareiškėjai neturi nuosavybės pagal EŽTK 1 Protokolo 1 str. prasnę. Priimant Vokietijos fondo įstatymą nebuvo jokio teisinio pagrindo nei tarptautinėje, nei nacionalinėje teisėje individų pareiškimams prieš Vokietiją dėl kompensacijos. Atitinkamai EŽTT nusprendė, kad pareiškėjai neturi „teisėtų lūkesčių“ gauti kompensaciją už įkalinimą ir priverčiamąjį darbą Antrojo pasaulinio karo metais [24]. EŽTT manymu, toks jo sprendimas neprieštarauja *Stec and Others v. Jungtinė Karalystė* sprendimui, kuriuo remiantis EŽTK 1 Protokolo 1 str. galėtų būti taikomas¹⁰. Nors abi išmokos buvo be įnašų, finansuojamos iš dalies iš visuotinio apmokestinimo (angl. – *general taxation*), tačiau *Stec and Others v. Jungtinė Karalystė* byloje buvo papildomas reguliarus mokėjimas ir reguliari valstybinė pensija socialinio draudimo srityje, o *Associazione Nazionale Reduci* byloje objektas yra vienkartinė išmoka, suteikiama kaip kompensacija už įvykius, įvykusius net prieš EŽTK įsigaliojimą. Tokios išmokos padarytos už socialinio draudimo ribų ir nėra panašios į mokėjimus, minimus *Stec* byloje. Tačiau *Czekieñ* byloje (tiesa, EŽTK 6 str. taikymo kontekste) EŽTT pažymėjo, kad tais atvejais, kai galima

¹⁰ *Stec and Others* sprendime dėl priimtumo EŽTT, pritaikydamas *Kopecky v. Slovakija* sprendime suformuluotus principus socialinio aprūpinimo išmokoms, aiškiai konstatavo, kad EŽTK 1 Protokolo 1 str. neriboja susitariančių valstybių diskrecijos spręsti, ar nustatyti tam tikrą socialinio aprūpinimo schemą, ar pasirinkti išmokų rūšį ir dydį pagal šią schemą. Tačiau jeigu valstybė savo teisėje nustato tam tikros socialinio aprūpinimo išmokos mokėjimą kaip teisę (nesvarbu, ar priklausančią nuo ankstesnio įnašų mokėjimo), tokia valstybės teisė turi būti laikoma sukuriančia nuosavybės teisę, patenkančią į EŽTK 1 Protokolo 1 str. veikimo sritį, asmenims, tenkinantiems šioje teisėje nustatytus reikalavimus [28].

pagrįstai manyti, jog pareiškėjas atitinka priimtino reikalavimus, įtvirtintus Vokietijos fondo įstatyme ir gairėse, jis turi teisę gauti šias išmokas [16, 30 paragrafas]. Toliau Teismas patvirtino, kad *panašioje į socialinio draudimo išmokas ir pašalpas srityje* daugelyje nacionalinių teisinių sistemų subjektui atitinkant priimtino reikalavimus suteikiamos tokios išmokos. Įdomu, kad šiame teiginyje daroma nuoroda į *Stec* sprendimą, nors, kaip minėta, *Associazione Nazionale Reduci* byloje EŽTT buvo tos nuomonės, kad išmokos iš Vokietijos fondo negali būti lyginamos su *Stec* byloje socialinio aprūpinimo išmokomis.

5.2. EŽTK 14 str. Diskriminacijos uždraudimas

EŽTK 14 str.¹¹ gali būti naudingas pareiškėjams tik tais atvejais, kai pareiškėjo ginčijamos teisės patenka į EŽTK tam tikros materialios nuostatos (str.) veikimo sritį. *Stec* sprendime dėl priimtino EŽTT pakartojo, kad diskriminacijos draudimas pagal EŽTK 14 str. yra platesnis nei naudojimasis teisėmis ir laisvėmis, kurias Konvencija ir jos protokolai reikalauja iš valstybių garantuoti savo subjektams. Toks diskriminacijos draudimas taikomas ir valstybės *savo valia* suteikiamoms papildomoms teisėms, patenkančioms į tam tikro EŽTK str. veikimo sritį [28, 40 paragrafas]. Nors EŽTK 1 Protokolo 1 str. nesuteikia teisės gauti socialinio aprūpinimo išmokų,

¹¹ EŽTK 14 str. nustatyta, kad „[n]audojimasis šioje konvencijoje nustatytais teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais“ [3].

tačiau jeigu valstybė nustato tokią išmokų schemą, ji turi tai daryti suderinamu su EŽTK 14 str. būdu [28, 55 paragrafas].

Kai negali būti taikoma materiali Konvencijos nuostata, negali būti taikomas ir Konvencijos 14 str. Pvz., *Associazione Nazionale Reduci* byloje pareiškėjai teigė, kad jie yra diskriminuojami dėl jų karo belaisvio statuso. Kadangi, kaip minėta, EŽTT pripažino, kad materialioji nuostata (EŽTK 1 Protokolo 1 str.) netaikoma šioje byloje, atitinkamai ir pareiškimas dėl pareiškėjų diskriminacijos dėl jų karo belaisvių statuso taip pat atmestas [24].

6. EŽTK 6 str. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą

Visų pirma būtina priminti, kad EŽTK 6 str. 1 d.¹² taikymo tikslais EŽTT įsitikina, ar yra ginčas dėl teisės, kuri bent ginčytiniais pagrindais pripažinta nacionalinėje teisėje, nesvarbu, ar ši teisė pripažinta ir Konvencijoje. Ginčas turi būti tikras ir rimtas; jis gali būti susijęs ne tik su šios teisės buvimu, bet ir su šios teisės apimtimi ir jos įgyvendinimo būdu. Proceso rezultatas turi turėti įtakos ginčijamai teisei. Ši teisė turi būti „civilinė“.

6.1. Ar teisė įtvirtinta nacionalinėje teisėje bent ginčytiniais pagrindais?

Jeigu atitinkamoje nacionalinėje teisėje nustatyti priimtino reikalavimai ir

¹² EŽTK 6 str. 1 d. nustatyta, kad „[k]ai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per kuo trumpiausią laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas.“ [3]. Šio straipsnio tikslais nagrinėjama tik su „asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimo sprendimu“ susijusi EŽTK 6 str. 1 d. taikymo praktika.

procedūros, kurias turi atitikti pareiškėjas siekdamas gauti kompensaciją iš fondo, šios nacionalinės teisės nuostatos, neatsižvelgiant į jų klasifikavimą pagal nacionalinę teisę, gali būti laikomos sukuriančiomis teise. Pareiškėjas, atitinkantis šiuos nustatytus priimtino reikalavimus, turi teisę gauti kompensaciją iš fondo [29, 83 paragrafas]. Manytina, jeigu nacionaliniame akte (pvz., Vokietijos fondo įstatyme) būtų numatyta tik diskrecija institucijai suteikti kompensaciją ar pan. asmeniui, tokia asmens teisė gauti išmoką nebūtų laikoma pripažinta nacionalinėje teisėje bent ginčytiniais pagrindais pagal EŽTK 6 str. 1 d.¹³

Sprendžiant dėl teisės pripažinimo nacionalinėje teisėje bent ginčytiniais pagrindais svarbu, kiek abejonių kelia nacionalinė teisė, kiek aiškios jos nuostatos. EŽTK 6 str. taikymo tikslais analizuodamas pareiškėjo teisę bent ginčytiniais pagrindais į išmoką iš Vokietijos fondo, EŽTT *Czekieñ* bylą palygino su *Associazione Nazionale Reduci and 275 Others*. *Czekieñ* byloje partnerinė organizacija (Lenkijos ir Vokietijos sutaikinimo fondas) atmetė pareiškimą dėl kompensacijos už priverčiamąjį darbą, nes manė, kad deportacijos sąlyga nepatenkinta. Anot šio fondo, deportacijos negalima pripažinti, nes po darbo nukentėjusysis grįždavo į savo nuolatinę gyvenamąją vietą. Tačiau EŽTT pažymėjo, kad Vokietijos fondo įstatyme ir privalomuose nurodymuose partnerinei organizacijai nebuvo reikalaujama, kad deportacija būtų

konkrečios trukmės, todėl Teismas nusprendė, kad tai buvo priimtino reikalavimų taikymas konkrečiai bylai, faktų vertinimas, o ne patys priimtino reikalavimai. EŽTT manymu, ši byla skiriasi nuo *Associazione Nazionale Reduci and 275 Others v. Vokietija*, nes pastarojoje pareiškėjai buvo aiškiai pašalinti iš išmokas gaunančių subjektų rato ir todėl neturėjo teisės į kompensaciją bent ginčytiniais pagrindais, o *Cziekeñ* byloje yra ginčytinas pareiškimas, atmestas nenustatčius, kad pareiškėjas ilgam laikui prarado ryšį su nuolatine gyvenamąja vieta. Tiesa, kyla klausimas, kas laikoma „teisės turėjimas bent ginčytiniais pagrindais“. Žinoma, jeigu nebūtų ginčo dėl priimtino reikalavimų, grupių, būtų galima sutikti su EŽTT argumentacija, kad pareiškėjai *Associazione Nazionale Reduci ir 275 kt.* neturėjo teisės į kompensaciją bent ginčytiniais pagrindais. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad būtent dėl tam tikrų pareiškėjų priklausymo karo belaisvių grupei nesutariama. Juk jeigu pareiškėjai nebūtų pripažinti karo belaisviais (nes Vokietija priverčiamojo darbo atlikimo metu nepripažino šių asmenų karo belaisviais), jie remiantis EŽTT logika turėtų teisę į kompensaciją bent ginčytiniais pagrindais. Deja, reikia apgailestauti, kad EŽTT net nebando vertinti šios situacijos arba bent išreikšti užuojautą aukoms¹⁴.

6.2. Ar pareiškėjo teisė civilinė?

Sąvoka „civilinės teisės ir pareigos“ neiškinama vien atsižvelgiant į valstybės

¹³ Vokietijos federalinio socialinių išmokų karo aukoms akto 6 skyriuje buvo nustatyta, kad „kt. pagrįstais atvejais“ gali būti suteikiamos išmokos; 89 skyriuje nustatyta, kad „ypatingų sunkumų“ atvejais gali būti padaryta išimtis ir mokamos išmokos. Ypač remdamasis šiomis akto nuostatomis, EŽTT padarė išvadą, kad pareiškėjo teisė į kompensaciją nėra pripažinta nacionalinėje teisėje ir atitinkamai EŽTK 6 str. netaikomas [26].

¹⁴ Tiesa, nagrinėdamas kt. klausimus, pvz., Tarpautinis Teisingumo Teismas *pažymėjo su nuostaba ir apgailestavimu*, kad Vokietija atsisakė suteikti kompensaciją aukų grupei dėl karo belaisvio statuso, į kurią aukos turėjo teisę, bet kuri aktualiu laikotarpiu Vokietija atsisakė pripažinti, ir atitinkamai aukos neturėjo teisinės apsaugos, kurią turėjo suteikti šis statusas [12, 99 paragrafas].

atsakovės nacionalinę teisę. EŽTK 6 str. 1 d. taikoma neatsižvelgiant į šalių statusą, nacionalinę teisę, reguliuojančią ginčo nagrinėjimą, pobūdį ir institucijas, turinčios jurisdikciją šiuo klausimu, statusą. Nustatant, ar teisė yra civilinė, yra svarbus tik pačios teisės pobūdis [35, 90 paragrafas].

Dėl *ex gratia* išmokų pobūdžio¹⁵, akcentuojamo valstybės atsakovės (Lenkijos), EŽTT pažymėjo, kad Lenkijos ir Vokietijos sutaikinimo fondas neturėjo diskrecinių galių, pareiškėjas turėjo individualią, ekonominę teisę, kurios pagrindas buvo įtvirtintas Lenkijos fondo statute ir nuostatuose ir kuri gali būti laikoma civiline pagal EŽTK 6 str. 1 d. EŽTT manymu, tokio pobūdžio pareiškimai ir reikalavimai dėl socialinio draudimo išmokų ir pašalpų yra labai panašūs, atsižvelgiant į pareiškėjo finansinių sunkumų ir nacių persekiojimu padarytos sunkios žalos sveikatai priimtumo kriterijus; EŽTT juos pripažįsta civiliniais pagal EŽTK 6 str. [29, 91–92 paragrafai].

Galima pastebėti, kad EŽTT pozicija dėl teisių į išmokas iš Vokietijos fondo skiriasi nuo daugelio EŽT Komisijos sprendimų bylose, kuriose pareiškėjai skundėsi dėl EŽTK 6 str. pažeidimo norėdami Vokietijoje gauti kompensaciją pagal federalinį aktą dėl kompensacijos nacių persekiojimo aukoms (vok. – *Bundesentschädigungsgesetz*) (toliau – federalinį kompensacijos aktą) [34; 33], pensiją pagal federalinį aktą dėl socialinių išmokų karo aukoms (vok. – *Bundesversorgungsgesetz*) [36] ir kompensaciją pagal federalinį restitucijos aktą (vok. – *Bundesrückerstattungsgesetz*)

¹⁵ Lenkija, valstybė atsakovė, teigė, kad išmokos buvo pagrįstos moralės pagrindais ir yra humanitarinio pobūdžio.

[32]. Šiose bylose pareiškimai buvo atmesti pripažįstant, kad Komisija neturi *ratione materiae* kompetencijos, nes teisės į išmokas pagal minėtus tris Vokietijos įstatymus nėra civilinės pagal EŽTK 6 str. 1 d. Pvz., *Rotenstein* byloje EŽT Komisija priėjo prie išvados, kad „civilinių teisių ir pareigų“ sąvoka negali būti išplėsta taip, kad apimtų situaciją, kai priimamas specialus įstatymas, siekiant įgyvendinti valstybės tikslą atlyginti žalą, patirtą dėl valstybės veiksmų dideliu mastu, ir asmuo negali reikalauti žalos atlyginimo remdamasis deliktine atsakomybe. Svarbu, kad tokią išvadą EŽT Komisija padarė remdamasi Vokietijos federalinio konstitucinio teismo praktika, kurioje nacionalinis teismas pažymėjo, kad pareiškėjai negali gauti žalos atlyginimo pagal privatinę teisę (pvz., buvo įrodinėjimo sunkumų dėl teisinio pagrindo, valstybės atsakomybės taisyklės iš esmės buvo netaikomos užsieniečiams, be to, buvo senaties terminų taikymo grėsmė). Anot EŽT Komisijos, civilinės teisės pagal EŽTK 6 str. 1 d. yra iš esmės tos teisės, kurios kyla arba iš viešosios teisės, arba iš privatinės teisės, bet kurias asmuo turi prieš kitus asmenis arba prieš valstybės organus be specifinių institucinių ar statuso reikalavimų. Tačiau kai valstybė nustatė specifines taisykles, skirtas valstybei išspręsti problemą, kylančią dėl valstybės nusikaltimų, ir jų pasekmes, civilinių teisių nebėra [34; 33].

6.3. Kompensacijos dydžio ginčijimas

Byloje *Krosta v. Lenkija* pareiškėjas ginčijo kompensacijos sumą, gautą iš Lenkijos ir Vokietijos sutaikinimo fondo, nes, anot pareiškėjo, ji neatitiko sunkumų, kuriuos teko išgyventi pareiškėjui Antrojo pasauli-

nio karo metais dirbant priverčiamąjį darbą Vokietijos fermose. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad šioje byloje remdamasis EŽTK 6 str. (pareiškėjas nesirėmė jokia konvencijos str.), EŽTT apsiribojo vertinimu, ar gauta išmoka atitiko pareiškėjo grupę, įtvirtintą Vokietijos fondo įstatyme. Kadangi pareiškėjas nepateikė įrodymų, kad jis turi būti priskiriamas kitai grupei, gaunančiai didesnes išmokas, EŽTT konstatavo, kad pareiškimas nesuderinamas *ratione materiae* su EŽTK nuostatomis ir atmetinas [19, 38–40 paragrafai]. Kitaip tariant, Teismas nevertino, ar apskritai pareiškėjas turėtų gauti didesnę išmoką, ar išmoka proporcinga patirtai žalai.

7. Išmokų už priverčiamąjį darbą mokėjimas: teisminis ir administracinis žalos atlyginimo mechanizmai

Vokietijos fondo įstatymo 16 skyriaus 1 paragrafe nustatyta, kad išmokos iš viešųjų fondų, įskaitant socialinį draudimą, ir iš Vokietijos korporacijų už žalą, patirtą nacionalsocializmo metų, gali būti teikiamos tik pagal Vokietijos fondo įstatymą; 16 skyriaus 2 paragrafe nustatyta, kad visi pareiškėjai, reikalaujantys gauti kompensaciją, turėjo patvirtinti, kad, gavę kompensaciją iš Fondo, neatšaukiamai atsisako būsimų reikalavimų Vokietijos Federacinei Respublikai, Vokietijos viešosioms institucijoms dėl vergijos ir priverčiamojo darbo ar nuosavybės netekimo; Vokietijos kompanijoms dėl visų pareiškimų, susijusių su nacionalsocialistiniu neteisingumu [4, 16(2) paragrafas]. Tokiomis įstatymo nuostatomis nepatenkinti pareiškėjai bandė jas ginčyti EŽTT.

Poznanski and Others byloje Antrojo pasaulinio karo metu pareiškėjai buvo priverstiniai darbuotojai Auschwitz-Monowitz koncentracijos stovykloje, valdomoje korporacijos „I. G. Farbenindustrie“ [25]. 1999 m. Vokietijoje pareiškėjai pateikė ieškinius „I. G. Farben.“ Jie reikalavo atlyginti neturtinę žalą ir kompensacijos už nepagrįstą kompanijos praturtėjimą. Vokietijos nacionaliniai teismai atmetė jų ieškinį, nes, anot teismų, pagal Vokietijos fondo įstatymą tokie ieškiniai korporacijai negalimi. Nenustatyta diena pareiškėjai gavo išmokas iš Vokietijos fondo. EŽTT teko nagrinėti, ar remiantis Vokietijos fondo įstatymo 16 skyriumi pareiškėjų ieškinių atmetimas nacionaliniuose Vokietijos teismuose suderinamas su EŽTK 1 Protokolo 1 str. EŽTT pripažino pareiškėjų ieškinius nuosavybe pagal EŽTK 1 Protokolo 1 str., nes EŽTT praktikoje tebevykstantys procesai, kai dar nėra priimtas sprendimas arba nėra priimtas galutinis sprendimas (kaip buvo pareiškėjų atveju), laikomi nuosavybe pagal EŽTK 1 Protokolo 1 str. Vertindamas, ar įsikišimas į pareiškėjų nuosavybės teisę pateisinamas, EŽTT pripažino, kad visos sąlygos patenkintos. Pirma, pareiškimų atmetimas įtvirtintas nacionalinėje valstybės atsakovės teisėje (Vokietijos fondo įstatymo 16 skyriuje). Antra, Teismas sutiko su valstybe atsakove, Vokietija, kad ieškinių atmetimas gali būti laikomas padarytas visuomenės interesais, nes Vokietijos fondo įstatymu buvo siekiama užtikrinti teisinį tikrumą Vokietijoje pramonei ir Vokietijos valstybei. Nagrinėdamas, ar buvo pasiekta valstybės atsakovės priemonių ir siekiamo tikslo pusiausvyra, EŽTT atkreipė dėmesį į kompensacijos sąlygas. Teismas pažymėjo,

kad pareiškėjų ieškiniai nebuvo išnagrinėti iš esmės ir dėl jų nebuvo priimtas galutinis sprendimas, be to, valstybėje atsakovėje buvo nusistovėjusi praktika, kad tokiems ieškiniams taikomas senaties terminas, kuris jau buvo pasibaigęs prieš pateikiant šiuos ieškinius, atitinkamai šie ieškiniai metė iššūkį nusistovėjusiai praktikai ir buvo tik hipotetiniai, tokiu atveju pareiškėjų nuostolis buvo mažesnis nei tais atvejais, kai pateikti ieškiniai turi laimėjimo perspektyvą. Pareiškėjų praradimą padengė teisė gauti išmokas iš Vokietijos fondo. Dėl kompensacijos dydžio, kuris pagal Vokietijos fondo įstatymą buvo mažesnis nei tas, kurio galėjo prašyti pareiškėjai teisiniu būdu, EŽTT vėl pakartojo, kad tokie pareiškėjų ieškiniai neatitiko nusistovėjusios Vokietijos teismų praktikos dėl senaties termino. Be to, išmokos iš Vokietijos fondo buvo mokamos su mažiausiu formalumu ir gana greitai, o teisminis bylinėjimasis galėjo užtrukti ir kelti riziką, susijusią su bylinėjimusi. Galiausiai EŽTT pažymėjo viešąjį interesą įsteigiant fondą, kuris nagrinėtų visus pareiškimus dėl priverčiamojo darbo: daugybė ieškinių buvo pateikta ir daugiašalės derybos parodė, kad Vokietijos fondo įstatymas yra tinkama priemonė pareiškimams dėl priverčiamojo darbo išspręsti. Taigi EŽTT nustatė, kad įsikišimas į pareiškėjų nuosavybės teisę nepažeidė nuosavybės teisės apsaugos ir viešojo intereso pusiausvyros, ir atitinkamai EŽTK 1 Protokolo 1 str. nėra pažeistas. *Associazione Nazionale Reduci and 275 Others* byloje pareiškėjai, kurie buvo priverstiniai darbuotojai, remdamiesi EŽTK 1 Protokolo 1 str., taip pat ginčijo Vokietijos fondo įstatymo 16 skyrių. Tačiau kadangi pareiškėjai neturėjo teisės gauti išmokų

pagal Vokietijos fondo įstatymą, atitinkamai ir būsimų jų pareiškimų draudimas, anot EŽTT, nekelia EŽTK 1 Protokolo 1 str. taikymo klausimo. Jų pareiškimas buvo atmestas EŽTT [24].

Dar vienas pavyzdys, kai EŽTT teko nagrinėti teismo ir administracinio būdo suderinimo klausimą, yra pareiškėjų skundai dėl negalėjimo apskusti partnerinės organizacijos sprendimų nacionaliniams teismams. Teismas šiose bylose rėmėsi EŽTK 6 str. 1 d., kurioje nustatyta, kad „kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų [...] klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per kuo trumpiausią laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas“. EŽTK 6 str. 1 d. reikalaujama, kad, sprendžiant tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimą, administracinių ar kitų institucijų, neatitinkančių šiame straipsnyje nustatytų reikalavimų, sprendimai būtų peržiūrėti teismo organo, turinčio visišką jurisdikciją [27, 92 paragrafas; 17, 61 paragrafas]. Pastaruoju atveju EŽTT ne kartą konstatavo EŽTK 6 str. pažeidimą, nes partnerinė organizacija negalėjo būti laikoma teismu, atitinkančiu reikalavimus, nustatytus EŽTK 6 straipsnyje, ir pareiškėjai neturėjo galimybės apskusti tokios organizacijos sprendimų teismine tvarka. Įdomu, ar Vokietijos fondo įstatymo rengėjai tikėjosi tokio rezultato. Vokietijos fondo įstatymo 19 str. (Skundų nagrinėjimo tvarka) nustatyta, kad „[p]artnerinėse organizacijose turi būti įkurti nepriklausomi ir jokiems nurodymams nepaklūstantys skundų nagrinėjimo skyriai [...]“. Remiantis šia įstatymo nuostata doktrinoje daroma išvada,

kad Vokietijos fondo įstatyme siekiama pašalinti teisminę nepalankių partnerinių institucijų sprendimų peržiūrą [9, p. 27]. Tačiau analizuojant EŽTT praktiką šioje srityje darytina išvada, kad EŽTT konstatavo EŽTK 6 str. pažeidimą būtent todėl, kad partnerinės organizacijos apeliacinė institucija neatitiko tam tikrų reikalavimų, įskaitant ir nepriklausomumo reikalavimą, kuris žymimas ir Vokietijos fondo įstatyme.

EŽTT kilo abejonų dėl partnerinės organizacijos nepriklausomumo, ypač nuo vykdomosios valdžios (tam tikrų organų nariai buvo skiriami ir atleidžiami ministro, nebuvo nustatyta tarnybos kadencija) ir dėl procesinių garantijų (nebuvo aiškių ir viešai prieinamų procedūrinių taisyklių, viešų posėdžių). Todėl buvo būtina, kad būtų teisminė tokių organizacijų sprendimų peržiūra. Teisė į teisminę gynybą gali būti ribojama, tačiau nustatomi ribojimai negali riboti ar sumažinti teisės taip, kad pati teisės prigimtis būtų pažeista. Be to, ribojimas nesuderinamas su EŽTK 6 str. 1 d., jeigu juo nesiekama teisėto tikslo, ir nėra taikomų priemonių ir siekiamo teisėto tikslo proporcingumo. EŽTT preziumavo, kad buvo siekiama teisėto tikslo, t. y. užtikrinti lankstumą ir efektyvumą mokant kompensaciją. Toliau EŽTT analizavo, ar toks ribojimas atitinka proporcingumo reikalavimą. Teismas nepritarė Lenkijos argumentui dėl tarptautinės praktikos buvimo ribojant teisminę peržiūrą tokio pobūdžio bylose. EŽTT nenustatė tarp susitariančių su Vokietijos Federacine Respublika valstybių bendrai pripažintos tarptautinės praktikos dėl teisminės peržiūros ribojimo individualiems pareiškimams dėl persekiojimo karo metu [27, 102 paragrafas]. Teismas pažymėjo,

kad pareiškėjas neturėjo jokių alternatyvių gynybos priemonių [27, 108 paragrafas], taip pat pabrėžė, kad partnerinės organizacijos sprendimų teisminės peržiūros užtikrinimas nebūtinai turi pažeisti greito pareiškimų nagrinėjimo principą. Teisminė partnerinės organizacijos sprendimų peržiūra neturi būti pašalinta tais atvejais, kai manoma, kad šios organizacijos sprendimuose yra klaidų, nes neteisingai įvertintos bylos aplinkybės [27, 109 paragrafas]. Be to, EŽTT pažymėjo, kad išmokų prigimtis negali turėti įtakos svarbiai teisei į teisminę gynybą atsižvelgiant į labai svarbią vietą, kurią užima teisė į teisingą bylos nagrinėjimą demokratinėje visuomenėje [27, 110 paragrafas].

Associazione Nazionale Reduci and 275 Others byloje pareikėtų skundas dėl tarptautinės migracijos organizacijos (vienos iš partnerinių organizacijų, mokančių išmokas) sprendimų teisminės peržiūros nebuvimo remiantis EŽTK 6 str. buvo nesėkmingas. Nors EŽTT ir konstatavo, kad teisėtų lūkesčių dėl nuosavybės teisės pagal EŽTK 1 Protokolo 1 str. nebuvimas nereiškia teisės nebuvimo bent ginčytiniais pagrindais (angl. – *on arguable grounds*) pagal EŽTK 6 str., Teismas ir pareiškimą pagal konvencijos 6 str. 1 d. atmetė. EŽTK 6 str. 1 d. taikymo tikslais spręsdamas dėl pareiškėjų teisės į kompensaciją bent ginčytiniais pagrindais įtvirtinimo nacionalinėje teisėje, Teismas konstatavo, kad vienintelis toks pagrindas galėjo būti Vokietijos fondo įstatymas, tačiau pareiškėjai negalėjo gauti išmokų pagal Vokietijos fondo įstatymą, nes neatitiko reikalavimų arba buvo pašalinti iš išmokų gavėjų rato kaip grupė. Atitinkamai jie neturėjo teisės į kompensaciją ginčytiniais pagrindais, ir EŽTK 6 str. netaikytinas [24].

8. EŽTK 41 str.

Teisingas atlyginimas

Tais atvejais, kai pareiškimas nepriimtinas, žinoma, EŽTT nesuteikia ir žalos atlyginimo pagal EŽTK 41 str. (teisingas atlyginimas). Taip, pvz., *Krosta* byloje, pripažinęs, kad pareiškimas dėl priverčiamojo darbo Antrojo pasaulinio karo metais ar dėl gautos išmokos dydžio už priverčiamąjį darbą atmestinas, EŽTT atitinkamai nerado pagrindo suteikti žalos atlyginimo pareiškėjui [19, 86–88 paragrafai]. Straipsnyje nagrinėtose bylose, susijusiose su kompensacija iš Vokietijos fondo, EŽTT konstatavus Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimą, buvo sumokėta neturtinė žala (EUR 5,000) [14, 66–69 paragrafai; 15, 69–72 paragrafai; 16, 42–45 paragrafai; 17, 67–70 paragrafai; 27, 113–116 paragrafai].

Išvados

1. Teismas neturi *ratione temporis* jurisdikcijos nagrinėti nacių režimo metų priverčiamojo darbo teisėtumo. Remiantis EŽTT nusistovėjusia praktika tvirtinama, kad valstybės narės pagal EŽTK neturi bendro įpareigojimo atlyginti žalą už iki Konvencijos įsigaliojimo / įsigaliojimo valstybėje atsakovėje padarytą pažeidimą. Taigi sprendžiant dėl valstybių pareigos atlyginti žalą už nacių režimo metu padarytą žalą, EŽTT dėmesys sukoncentruotas į tai, ar yra valstybės pareiga atlyginti žalą pagal EŽTK (o ne į Teismo jurisdikciją nagrinėti tokius žalos atlyginimo klausimus), o tai, kad anksčiau EŽTT ir EŽT Komisija nenagrinėjo šio totalitarinio režimo padarytos žalos atlyginimo, buvo aiškinama tuo, kad EŽTT ir EŽT Komisija neturi kompetencijos

nagrinėti žalos alyginimo už pažeidimus, dėl kurių EŽTT neturi *ratione temporis* kompetencijos, klausimus. Reikia pažymėti, kad, be bendro įpareigojimo atlyginti žalą už iki Konvencijos įsigaliojimo / įsigaliojimo valstybėje atsakovėje nebuvimo pagal EŽTK, Teismas dažnai pabrėžia, kad konkreti valstybė atsakovė apskritai neturi jokio pobūdžio (pvz., buvo okupuota, pati nukentėjo) pareigos sumokėti kompensaciją.

2. Valstybė gali būti atsakinga už fondo (partnerinės organizacijos) sprendimus, nepaisant jo pobūdžio, jeigu ji turi svarbų vaidmenį nustatant tokio fondo veikimo sritį. Tačiau valstybės atsakomybės riba yra gana slidi, priklauso nuo fondo diskrecijos priimant sprendimus, kuri savo ruožtu priklauso nuo reglamentavimo detalumo (pvz., nustačius, kas laikoma asmens deportacija, fondas priimdamas sprendimus neturi diskrecijos, o tai reiškia, kad valstybės negali atsakyti už fondo sprendimą). Partnerinės organizacijos diskrecija yra ir viena iš EŽTK nuostatų taikymo sąlygų.
3. Teismui nagrinėjant, ar pareiškėjo teisė į išmoką už priverčiamąjį darbą pripažinta bent ginčytiniais pagrindais nacionalinėje teisėje (t. y. ar įvykdyta viena iš EŽTK 6 str. 1 d. taikymo sąlygų), turi įtakos nacionalinės teisės (priimtino reikalavimų) detalumas. Jeigu Vokietijos fondo įstatyme tam tikri priimtino reikalavimai keltų aiškinimo būtinumą (pvz., nebūtų konkrečiai nustatyta, kas laikoma asmens deportacija), būtų galima tvirtinti, kad asmuo turi teisę į išmoką bent ginčytiniais pagrindais; jeigu priimtino reikalavimai būtų aiškūs ir asmuo neatitiktų jų, tvirtinama, kad asmuo neturi

tokios teisės bent ginčytiniais pagrindais. Tačiau yra atvejų, kai asmens atitikties priimtino reikalavimams klausimas gali būti atsakytas tik detaliai išanalizavus šio asmens statusą, istoriją (pvz., nacionalinėje teisėje (Vokietijos fondo įstatyme) nustatyta, kad karo belaisviai neturi teisės gauti išmokos už priverčiamąjį darbą, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad anksčiau valstybė atsakovė (Vokietija) karo belaisvio statuso aukai nepripažino, gali būti abejojama, ar konkretus asmuo yra karo belaisvis). Galima tik konstatuoti, kad EŽTT neanalizuoja pareiškėjo statuso EŽTK 6 str. taikymo tikslais, net neišreiškia užuojautos aukoms.

4. EŽTT praktika sprendžiant, ar teisė į išmoką už priverčiamąjį darbą iš Vokietijos fondo yra civilinė (t. y. ar įvykdyta viena iš EŽTK 6 str. 1 d. taikymo sąlygų), skiriasi nuo EŽT Komisijos praktikos bylose, kuriose buvo nagrinėjami pareiškimai dėl kompensacijos pagal federalinį kompensacijos aktą ir federalinį restitucijos aktą, pareiškimai dėl pensijos pagal federalinį aktą dėl socialinių išmokų karo

aukoms. Priešingai nei šioje ankstesnėje EŽT Komisijos praktikoje, EŽTT sprendimuose dėl išmokų iš Vokietijos fondo teisės pripažinti civiline pagal EŽTK 6 str. 1 d. neturi įtakos, ar pareiškėjai galėtų gauti kompensaciją pagal esamą nacionalinę teisę, nepriėmus specialaus (Vokietijos fondo) įstatymo.

5. EŽTT sprendžiant dėl pareiškėjų ieškinių atmetimo nacionaliniuose teismuose administracinio (iš fondo) mechanizmo naudai kaip EŽTK 1 Protokolo 1 str. pažeidimo, didelę įtaką turi nacionalinė teisė ir praktika: ar toks ribojimas nustatytas nacionalinėje teisėje, ar pareiškėjų ieškiniai turi laimėjimo perspektyvą nacionaliniuose teismuose; kokių pranašumų turi administracinis mechanizmas prieš teisminį ir t. t. Bylose dėl partnerinės organizacijos sprendimų apskundimo teismine tvarka (taikant EŽTK 6 str. 1 d.), visų pirma svarbu, ar konkreti partnerinė organizacija turėjo diskreciją priimdama sprendimą; ar pareiškėjas turi alternatyvią gynybos priemonę, kokia valstybių teisminės peržiūros ribojimo praktika.

LITERATŪRA

Tarptautinės teisės aktai

1. Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Federal Republic of Germany concerning the Foundation „Remembrance, Responsibility and the Future“, 17 July, 2000 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/documents/organization/6531.doc>>.

2. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocol No. 11, 20 March 1952; Paris, European Treaty Series – No. 009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm>>. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7391.

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols No. 11 and 14; Rome, 4 November 1950; European Treaty Series No. 5 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/005.doc>>. (1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390).

Nacionalinės teisės aktai ir *travaux préparatoires*

4. The Law on the Creation of a Foundation “Remembrance, Responsibility and Future” of August 2, 2000, which entered into force on August 12, 2000 (Federal Law Gazette I 1263), last amended by

the Law of 1 September 2008, which came into force on 9 September 2008 (Federal Law Gazette I 1797) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.stiftung-evz.de/eng/about-us/foundation_law/>.

5. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 52-1486.

6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. liepos 28 d. nutarimas Nr. 884 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. balandžio 5 d. nutarimo Nr. 484 „Dėl žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, apskaičiavimo“ dalinio pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 65-1946.

7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 242 „Dėl Žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, nustatymo darbų programos“. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 16-424.

8. 2012 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio protokolas Nr. 37 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120926/VP20120926.doc>.

Specialioji literatūra

9. ADLER, Libby; ZUMBANSEN, Peer. The Forgetfulness of Noblesse: A Critique of the German Foundation Law Compensating Slave And Forced Laborers of the Third Reich. *Harvard Journal on Legislation*, 2002, Vol. 39.

10. SEIFERT, Achim. Compensation for Forced Labour during World War II in Nazi Germany. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 2001, Vol. 17/4.

11. ŽALIMAS, Dainius. Commentary to the Law of the Republic of Lithuania on Compensation of Damage Resulting from the Occupation of the USSR, *Baltic Yearbook of International Law*, 2003, Vol. 3.

Tarptautinio Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Žmogaus Teisių komisijos sprendimai

12. Jurisdictional Immunities of the State (*Germany v. Italy: Greece Intervening*), ICJ, 3 February, 2012.

13. *Codarcea v. Romania*, decision, Application no. 16/06, 24 January 2012 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109011>>.

14. *Szal v. Poland*, judgment, Application no. 41285/02, 18 May 2010 [interaktyvus]. Prieiga per

internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98541>>.

15. *Belka v. Poland*, judgment, Application no. 20870/04, 18 May 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98543>>.

16. *Czekieñ v. Poland*, judgment, Application no. 25168/05, 18 May 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98500>>.

17. *Kostka v. Poland*, judgment, Application no. 29334/06, 16 February 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-97228>>.

18. *Kadluczka v. Poland*, judgment, Application no. 31438/06, 2 February 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-97064>>.

19. *Krosta v. Poland*, judgment, Application no. 6137/04, 2 February 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-97054>>.

20. *Paciej v. Poland*, decision, Application no. 38180/02, 24 November 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96208>>.

21. *Zgola v. Poland*, decision, Application no. 41367/02, 24 November 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96201>>.

22. *Jakowicz v. Poland*, decision, Application no. 16778/02, 13 October 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-95271>>.

23. *Grosz c. France*, décision, la requête no 14717/06, le 16 juin 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-93525>>.

24. *Associazione Nazionale Reduci and 275 Others v. Germany*, decision, Application no. 45563/04, 4 September 2007 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-82292>>.

25. *Poznanski and Others v. Germany*, decision, Application no. 25101/05, 3 July 2007 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-81724>>.

26. *Fodor v. Germany*, decision, Application no. 25553/02, 11 December 2006, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-78879>>.

27. *Wos v. Poland*, judgment, Application no. 22860/02, 8 June 2006, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-75719>>.

28. *Stec and Others v. the United Kingdom*, decision, Applications nos. 65731/01 and 65900/01, 6 July 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-70087>>.

29. *Wos v. Poland*, decision, Application no. 22860/02, 1 March 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-68533>>.

30. *Kopecký v. Slovakia*, judgment, Application no. 44912/98, 28 September 2004, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-66758>>.

31. *Siewert v. Poland*, decision, Application no. 44988/98, 21 November 2000 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5552>>.

32. *B. and S. v. the Federal Republic of Germany*, decision, Application no. 16675/90, 8 November 1990, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-774>>.

33. *Blay v. the Federal Republic of Germany*, decision, Application no. 10865/84, 12 May 1986, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-527>>.

34. *Rotenstein v. Federal Republic of Germany*, decision, Application no. 10612/83, 10 December 1984, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-74502>>.

35. *König v. Germany*, judgment, Application no. 6232/73, 28 June 1978, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57512>>.

36. *X. et Y. v. la République federale d'Allemagne*, décision, Application no. 5713/72, 9 juillet, 1973 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-27963>>.

COMPENSATION FOR FORCED LABOUR DURING WORLD WAR II FROM GERMANY IN CASE-LAW OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Nika Bruskina

S u m m a r y

The ECtHR does not have *ratione temporis* jurisdiction to examine the legality of the forced labour during the Nazi regime. Under the Convention there is no general obligation for States to compensate for the forced labour performed before the entry into force of the Convention/entry into force of the Convention in the respondent State. However, if reparation mechanism is established in a State, certain provisions of the ECHR can become applicable (generally, Art 1 of Protocol No. 1 to the ECHR, Art 6, Art 14 with other substantive provision of the ECHR, Art 41). Having established that compensation shall be paid from the Foundation, a State can be held responsible for the decision of such a Foundation (partner organization) under the ECHR, despite the status of this Foundation, if the State's role is crucial in establishing the overall framework in which the Foundation operates on condition such a Foundation, taking a decision, has discretion. Analyzing whether a right to compensation for the claimant's forced labour is

recognized under domestic law, at least on arguable grounds, (i.e. whether one of the requirements of part 1 of Art 6 of the ECHR is satisfied), the completeness of domestic law (admissibility requirements) has impact on decision of the Court. Contrary to the practice of the EHR Commission, in the judgments of the ECtHR, regarding the payments from the German Foundation, the fact whether an applicant can get such compensation under the domestic law having not adopted a special act, for example, the German Foundation Act, does not have influence on the recognition of the right as civil within the meaning of part 1 of Art 6 of the ECHR. Dealing with the dismissal of the claims in domestic courts in behalf of the administrative (from the Foundation) reparation mechanism as violation of Art 1 of Protocol No. 1 to the ECHR and with judicial review of the decisions of the partner organization (in the context of part. 1 of Art 6 of the ECHR), domestic law and practice are extremely important.

*Įteikta 2012 m. spalio 19 d.
Priimta publikuoti 2013 m. sausio 17 d.*